

התקווה (החלולה?) בת שנות אלפיים – בעקבות בג"ץ 3871/15 המרכז הרפורמי לדת ומדינה של התנועה ליהדות מתקדמת (רפורמית) בישראל נ' ממשלת ישראל

מאיה דומן שפיטלניק*

1. מבוא. 2. תמצית פסק הדין. 3. על התקווה החלולה; א. הנמקת
השופטים בעניין המרכז הרפורמי בפסיקות נוספות או "דרקון – אין
דבר כזה"; ב. התקווה? מגבלות המשפט ככלי לשינוי חברתי. 4.
סיכום.

1. מבוא

"בילי ביקסבי היה ממש מופתע כאשר התעורר בבקר ומצא בחדרו דרקון.
הדרקון היה דרקון קטן – לא יותר גדול מחתלתול [...] בילי הלך לספר לאמו.
'דרקון – אין דבר כזה!' אמרה אמה של בילי. והיא דיברה ברצינות".¹

פסק הדין בעניין **המרכז הרפורמי עוסק במבחן התמיכה השנתי לקביעת "השתתפות
המדינה בעלות שכר לימוד במעון או במשפחתון"**, כקבוע בנוהל של משרד הכלכלה
והתעשייה.² המבחן המפורט בנוהל נועד לאימהות עובדות או לומדות, ותכליתו הוא
"עידוד שילובן של אימהות בשוק העבודה".³ אם אשר נכללת ב"אוכלוסיית היעד"

* עו"ד מאיה דומן שפיטלניק עמיתת הקתדרה לזכויות אדם ע"ש אמיל זולא, וסטודנטית לתואר שני
במשפטים (LL.M) במסגרת תוכנית "תקנה" של בית הספר למשפטים על שם חיים שטריקס,
המסלול האקדמי המכללה למינהל.

¹ ג'ק קנט דרקון – אין דבר כזה (אברהם יבין מתרגם, 1987).

² בג"ץ 3871/15 המרכז הרפורמי לדת ומדינה של התנועה ליהדות מתקדמת (רפורמית) בישראל נ'
ממשלת ישראל (פורסם בנבו, 27.12.2016) (להלן: עניין המרכז הרפורמי).

³ "מבחנים למתן תמיכות של משרד הכלכלה והתעשייה, האגף למעונות יום ולמשפחתונים –
השתתפות המדינה בעלות שכר לימוד במעון או במשפחתון שנה"ל תשע"ח" (משרד העבודה,
הרווחה והשירותים החברתיים, 15.5.2017)
economy.gov.il//Employment//DayCareCenters//Parents//Documents//Tmicha//Tm
ichaMeonot2017.pdf

”כס משפט חרד”

ועומדת בתנאי הנוהל, זכאית להשתתפות המדינה בעלות דמי החזקת ילדיה בגילים 0–3 במעונות יום או במשפחתונים. לפי הקריטריונים המפורטים בסעיף 4 למבחן התמיכה, זכאית לתמיכה אם עובדת או לומדת, שבן זוגה גם הוא עובד או לומד. המבחן מכיר בחלופות שונות ללימודי בן הזוג, שביניהן לימודים אקדמיים, לימודים לתעודת הוראה ולימודים תורניים בישיבה גבוהה או בכולל. החלופה הקבועה בסעיף 4(ב)(2)(ט) למבחן התמיכה שעניינה לימודים תורניים בישיבה גבוהה או בכולל, היא העומדת במרכז פסק הדין.

במהלך השנים נכללו במבחני התמיכה השנתיים שפרסם משרד הכלכלה קריטריונים כאמור. בשנת התשע”ה, על רקע ההסכם הקואליציוני בין מפלגת הליכוד למפלגת יש עתיד לקראת הקמת הממשלה ה-33, התקבלה החלטת ממשלה ששינתה את מבחן התמיכה.⁴ מטרת ההחלטה הייתה לעודד את שני בני הזוג לצאת לעבודה, בין היתר באמצעות ביטול הדרגתי של סעיף 4(ב)(2)(ט).⁵ בשנת התשע”ו, על רקע ההסכם הקואליציוני להקמת הממשלה ה-34, התקבלה החלטת ממשלה⁶ שהשיבה את מבחן התמיכה על כנו.⁷ בעתירה שהוגשה נגד מבחן התמיכה במתכונתו המחודשת טענו העותרים שהמבחן מפלה ובלתי-סביר, מאחר שהוא מכיר בלימודי ישיבה או בלימודי כולל של בן זוגה של האם כמצדיק מתן תמיכה. העתירה נדחתה בהנמקות שונות, ובכללן בנימוק שמבחן התמיכה מידתי וסביר בנסיבות העניין.

פסק הדין עוסק אפוא במתח שבין המגזר החרדי למגזר החילוני בנוגע לשוויון בנטל התעסוקה. בדומה לפסקי דין רבים שעסקו בסוגיות הנוגעות לשילובו של המגזר החרדי בחברה הישראלית, ובפרט לשילובו התעסוקתי, אטען כי הוא אינו יכול להוביל להצלחה רבתי בשינוי חברתי.⁸ עוד אטען, שהסיבה המרכזית לדחיית העתירה היא

⁴ החלטה 149 של הממשלה ה-33 “עידוד תעסוקת שני בני הזוג באמצעות סבסוד מעונות יום” www.pmo.gov.il/Secretary/GovDecisions/2013/Pages/des149.aspx (13.5.2013).

⁵ כמו גם באמצעות ביטול התמיכה בלומדים לתואר שני או במקבלי הבטחת הכנסה. עניין **המרכז הרפורמי**, לעיל ה”ש 2, פס’ 6 לפסק דינו של השופט מזוז.

⁶ החלטה 18 של הממשלה ה-34 “שינוי תנאי הזכאות לסבסוד מעונות יום – תיקון החלטת ממשלה” www.pmo.gov.il/Secretary/GovDecisions/2015/Pages/dec18.aspx (19.5.2015).

⁷ עניין **המרכז הרפורמי**, לעיל ה”ש 2, פס’ 4–6 לפסק דינו של השופט מזוז.

⁸ למשל: בסוגיית השוויון בנטל השירות הצבאי במסגרת הדיון בחוק דחיית שירות לתלמידי ישיבות שתורתם אומנותם, התשס”ב–2002 (להלן: “חוק טל”). ראו בג”ץ 6298/07 **רסלר נ’ כנסת ישראל**, פס’ 3 לפסק דינה של הנשיאה בייניש (פורסם בנבו, 21.2.2012). שם, בפס’ 71 לפסק דינה מציינת הנשיאה: “לבסוף, חברי מעלה את החשש שמא בעקבות הכרעתנו בהליך הנוכחי תוגש לבית המשפט בעתיד עתירה נוספת שתבקש לבחון את העניין שלפנינו שוב. לגישתו, ההתעסקות החוזרת ונשנית של בית משפט זה בנושא של גיוס חרדים, בלא שמושגת התקדמות ממשית כתוצאה

המציאות הפוליטית שאליה נולדה פסיקה זו, מציאות הנחשפת בקריאה קשובה בפסק הדין. מציאות זו מגבילה את האפשרות של בית המשפט לייצר שינוי. טענתי זו נסמכת על טענתו של ג'רלד רוזנברג (Rosenberg) המעמידה שני סוגי בתי משפט זה אל מול זה: בית משפט דינמי ואקטיביסטי, למול בית משפט מוגבל הפועל תחת אילוצים, ושאינו מוביל לתוצאות של ממש. לגישתו של רוזנברג, שני המודלים מטעים ואינם נותנים תמונת מצב על אפקטיביות בתי המשפט מבחינה אמפירית. רוזנברג מציע מספר מגבלות ותנאים, שבהיעדרם יתקשה בית המשפט לחולל שינוי חברתי אמיתי.⁹ דיון זה, כפי שטענה פרופ' רות גביון, רלוונטי ביותר גם לגבי ישראל, נוכח הדינמיות והמתח הנוגע לשאלת הסמכויות היחסיות של בתי המשפט והרשויות האחרות. כלומר, בישראל הדגש אינו רק על המרכיב האמפירי של טענותיו של רוזנברג, אלא גם על השלכות טענתו על עמדות נורמטיביות חוקתיות.¹⁰

בפרק הבא אעמוד בקצרה על עיקר נימוקי השופטים בפסק הדין מושא הארה זו. בפרק 3 אסקור פסיקות נוספות שעסקו במתן תמיכות לחרדים. בהמשך, אעמוד על כך שמדובר במאבקים רב-תרבותיים שביסודם מבוססים על הסדרים פוליטיים במציאות פוליטית וחברתית מורכבת, והיכולת לשנותם מועטה. התמודדות בית המשפט עם מקרים אלה מלמדת על קונפליקט בין השקפות עולם שבבסיסן ניצבים ערכים שונים. במצב זה, ייתכן שאין באפשרות בית המשפט לחולל שינוי חברתי אמיתי. אכן, בעניין

ממעורבות שיפוטית, בוודאי שאינה תורמת למעמדו של בית המשפט. אני מתקשה לקבל עמדה זו. ראשית, מבחינה עובדתית אינני סבורה שניתן לומר כי לא הושגה התקדמות ממשית. מאז החל בית המשפט לבחון את הסדרי דחיית השירות, הוסדרה הסוגיה בחקיקה, וחרדים החלו לשרת בשירות צבאי ובשירות אזרחי. מעורבות בית המשפט היוותה, במידה מסוימת, קטליזטור לתהליכים בכנסת. שנית, בעניינים כדוגמת העניין שלפנינו, שביסודו מחלוקת ערכית-אידיאולוגית בין קבוצות שונות בחברה הישראלית, אין לצפות שניתן יהיה לפתור אותם באבחת פסק דין אחד – אם בכלל ניתנות הן לפתרון מלא. הסוגיה שלפנינו קשה ומורכבת, בין הסוגיות הקשות ביותר בחברה הישראלית. משכך, הציפייה שהיא תפתר בפרק זמן קצר אינה ריאלית. אך מובן שבית המשפט אינו מתיימר להביא לשינוי חברתי מלא, אבל הוא בהחלט אחד מהגורמים החברתיים החשובים ביותר לקידום תהליכים של שינוי. בית המשפט, בישראל כמו גם בדמוקרטיות אחרות, הוא אחת מהזרועות הפועלות במסגרת המוסדות השלטוניים, וביכולתו לסייע בכלים שבידו בפתרון – גם אם פתרון הדרגתי או חלקי – של מחלוקות חברתיות. לא תמיד תרומתו של בית המשפט לקידום פתרון המחלוקת החברתית היא ברורה או מיידית; ולא אחת הדיון בבית המשפט ופסיקותיו מניעים תהליכים חברתיים מגוונים – ולעיתים אף שונים מאלה שנתבקשו בעתירות לבית המשפט" (הדגשה שלי – מ.ד.ש); להפניות נוספות ראו להלן ה"ש 39.

⁹ רות גביון "התקוה החלולה: האם בתי משפט יכולים להביא לשינוי חברתי?" **מעשי משפט** ב 15, 19–18 (2009), שם מוסברת התזה של רוזנברג בהרחבה; GERALD N. ROSENBERG, THE HOLLOW HOPE: CAN COURTS BRING ABOUT SOCIAL CHANGE? (2008).

¹⁰ גביון, לעיל ה"ש 9, בעמ' 27–29.

”כס משפט חרד”

המרכז הרפורמי ניכרת תחושת ייאוש מצד השופטים שבמשך שנים רבות ניסו לייצר שינוי חברתי בסוגיות מעין אלה, אך ללא הישגים משמעותיים. פרק 4 מסכם את הדיון. בטרם אפנה לדיון, אציין שעניין **המרכז הרפורמי** אינו עוסק בשאלה של דת ומדינה הנוגעת לזכות לחופש הדת ולפגיעה ברגשות דתיים, אלא בהסדר פוליטי הנוגע לתמיכה בחרדים, וראוי להבחין בין שני סוגי המקרים. בה בעת, ברשימה זו אני מבקשת להתייחס למקרים שעוסקים בסוגיית השוויון בנטל.¹¹

2. תמצית פסק הדין

”ישב בילי ליד השלחן והדרקון התישב על השלחן. בדרך כלל אסור היה לשבת על השלחן. אבל מה יכלה אמא להגיד? הלא היא כבר אמרה שאין דבר כמו דרקון, ואם אין דבר כזה, אי אפשר להגיד לו שירד מהשלחן.”¹²

כאמור, טענתם המרכזית של העותרים הייתה שסעיף 4(ב)(2)(ט) למבחן התמיכה מפלה ואינו סביר. ראשית, לשיטתם התכלית העומדת בבסיס מבחן התמיכה היא עידוד תעסוקת שני בני הזוג, מאחר שבמציאות הנוכחית מצופה משני בני הזוג לקחת חלק בפרנסה. החריג היחיד במבחן התמיכה הוא החלופה הנוגעת לתלמידי ישיבות וכוללים, שלימודיהם לא נועדו לסייע בהשתלבות בשוק העבודה. משכך, חריג זה פוגע בשוויון, הואיל והמבחן מפלה בין תלמידי כולל שלימודיהם אינם מוגבלים בזמן ולא נועדו להביא לשילובם בתעסוקה, לבין יתר הגברים שנדרשים לעבוד או ללמוד לקראת תעסוקה במסלול המוגבל בזמן.¹³ יתר על כן, לפי העותרים, ההכנסה הנמוכה של משפחות תלמידי הכולל מעניקה להן עדיפות על משפחות שבהן שני בני הזוג עובדים כשיש עודף רישום. המבחן גם מפלה נשים הלומדות לימודים תורניים, שאינן זכאיות לתמיכה, וכן גברים הלומדים לימודי דתות אחרות, שגם אינם זכאים לתמיכה.

¹¹ בדומה לגישת ד”ר יוסי נחושתן, אני סבורה שככל שבית המשפט לא יתנער מהחלטה ערכית-ליברלית במקרים הנוגעים לפגיעה ברגשות, הוא יוכל לקדם ערכים ליברליים במדינה הדמוקרטית תוך שימוש בהחלטות ערכיות ולא “ניטרליות”. יוסי נחושתן “פרשת נשות הכותל: הצורך בהכרעה ערכית-ליברלית” **המשפט ברשת: זכויות אדם – מבוקי הארות פסיקה** 9 (2013) www.colman.ac.il/sites/default/files/9_june_2013_4_nehushtan.pdf.

¹² קנט, לעיל ה”ש 1.

¹³ עניין **המרכז הרפורמי**, לעיל ה”ש 2, פס’ 8 לפסק דינו של השופט מזוז.

שנית, לשיטתם של העותרים הפגיעה בשוויון אינה מידתית, כאשר הקריטריון שבמחלוקת אינו צולח את מבחני המידתיות. שלישית, החלופה לוקה באי-סבירות קיצונית שכן היא אינה נותנת משקל ראוי לחשיבות עידוד תעסוקת שני בני הזוג. זאת, בניגוד לעמדת גורמים מקצועיים בכירים במערכת הכלכלית באשר לסוגיית תעסוקת חרדים ובניגוד למדיניות הממשלתית לאורך השנים. לבסוף, העדיפות למשפחות בעלות הכנסה נמוכה לנפש כשיש עודף רישום מתמרצת את תלמידי הכולל לא לצאת לעבוד. לתמיכה בטענה זו, הציגו העותרים נתונים שלפיהם המתווה המדורג שנקבע בשנת 2013, שנועד להוביל לביטול התנאי המזכה האמור, הביא להעלאה של ממש במספר האבות החרדים העובדים.¹⁴

בג"ץ דחה את העתירה בהנמקות שונות. פסק הדין המרכזי מפי השופט מני מזוז קבע שמבחן התמיכה אינו פוגע בזכות לשוויון במובנה המהותי – אין המדובר ביחס שונה לשווים.¹⁵ תכלית מבחן התמיכה לפי הגדרתו המפורשת היא לעודד את שילובן של אימהות בשוק העבודה. כלומר, טענת העותרים שתכלית התמיכה היא לעודד את תעסוקת שני בני הזוג, מתעלמת מהלשון המפורשת של סעיף 2 למבחן התמיכה. קבוצת השוויון הרלוונטית במבחן היא קבוצת האימהות, ולא קבוצת המשפחות. בחינת עיסוקן של האב נועדה לוודא שהתמיכה לא תינתן למשפחה שבה האב פנוי לטפל בילדים, ועלות מסגרות החינוך אינה חוסמת את האם מלצאת לעבוד או ללמוד. על כן, לעניין תכלית מבחן התמיכה, עיסוקן של האב אינו רלוונטי.¹⁶

עוד צוין, שהמלאכה בדרך לשוויון בין נשים לגברים עודנה רבה. לדברי השופט מזוז, המציאות החברתית שבה האחריות העיקרית לגידול הילדים נופלת על האם, מהווה מרכיב משמעותי ב"תקרת הזכוכית" שחוסמת את דרכן של נשים להשתלב בשוק התעסוקה, בפרט במשרות בכירות ומתגמלות. הדבר אף עולה מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.¹⁷ התכלית של קידום תעסוקת הגברים החרדים ראויה וחשובה, אך זו אינה התכלית שעומדת בבסיס מבחן התמיכה. כמו כן, לרשות המינהלית שיקול דעת רחב באשר להחלטה באילו אמצעים תבחר לקדם תכלית זו או אחרת. לכן, ההחלטה למקד את התמיכה בתכלית של קידום תעסוקת אימהות היא סבירה בנסיבות העניין.¹⁸ עוד נקבע, שמסקנת העותרים כי השינוי במבחן התמיכה הביא לזינוק במספר היוצאים לעבודה מקרב תלמידי הישיבות, מתעלמת מכך שהמגמה קדמה לשינוי מבחן

¹⁴ שם.

¹⁵ שם, פס' 16 לפסק דינו של השופט מזוז.

¹⁶ שם, פס' 14–15 לפסק דינו של השופט מזוז.

¹⁷ שם, פס' 17–20 לפסק דינו של השופט מזוז.

¹⁸ שם, פס' 21–22 לפסק דינו של השופט מזוז.

”כס משפט חרד”

התמיכה, ושניתן לקשור תופעה זו לאמצעים אחרים שננקטו כדי להביא לקידום תעסוקת הגברים החרדים, כמו למשל, מסלולי הכשרה מקצועית ייחודיים לאוכלוסייה זו.¹⁹ בהמשך, השופט מזוז דחה את הטענה כי ההכרה בכך זוג הלומד בישיבה או בכלל פוגעת בזוגות אחרים נוכח העדיפות הניתנת למשפחות בעלות הכנסה נמוכה לנפש כשהביקוש גדול מההיצע. זאת, משני טעמים: הראשון, פרוצדורלי – העותרים לא ביקשו סעד נגד נוהל ועדות הקבלה שבו נקבעה העדיפות; השני, מהותי – מדובר בקריטריון מתבקש בנסיבות העניין, שהרי ככל שהכנסת המשפחה גבוהה יותר, כך עולה כדאיות יציאת האם לעבוד. לבסוף, נדחתה טענת העותרים לאפליה של תלמידי תואר שלישי, נשים ובני דתות אחרות שאינם נכללים בקריטריונים המזכים במבחן התמיכה, מהטעם שדרכם פתוחה לפנות לוועדת החריגים הקבועה בסעיף 7(ב) לנוהל ועדת חריגים שפרסם האגף למעונות יום ומשפחתונים, ומהטעם שאין עותר שבקשתו סורבה.²⁰

המשנה לנשיאה אליקים רובינשטיין הסכים לנימוקיו של השופט מזוז. הוא הוסיף וציין כי למרות שהסוגיה תלויה בתנודות המערכת הפוליטית, בחינתו המהותית של מבחן התמיכה היא בבדיקה תקופתית של הישגיו, שתזכה התפתחויות בנושא תעסוקת גברים במגזר החרדי.²¹

הנשיאה מרים נאור הסכימה לתוצאה, אך נימקה את התוצאה בהקשר של הסעד המבוקש. לגישתה, החלטת הרשות למקד את התמיכה בתכלית קידום תעסוקת אימהות, והדרישה שכן הזוג יעסוק בעיסוק משמעותי באופן שאינו מאפשר לו לשאת בעול טיפול הילדים – מצויה במתחם הסבירות. ביטול הסעיף עלול להוביל לאפליה כלפי תלמידי ישיבה או כולל ולא-מימוש תכלית מבחן התמיכה כלפי אימהות חרדיות, שלא יקבלו עוד את הסבסוד האמור. לשיטתה, גישת המדינה כי בחינת עיסוק האב נועדה לבדוק אם נמנע ממנו להתפנות לטיפול בילדים – מקובלת, אך מעלה מספר תהיות. למשל: מדוע חלק ממבחני התמיכה מוגבלים מפורשות בזמן? מדוע אינם כוללים לימודי תואר שלישי? מה באשר להתנדבות בן הזוג? מסקנתה היא ששאלות אלה עלולות לעורר את הרושם שטיעון המדינה ”נתפר” בדיעבד, והותאם למבחני התמיכה הקיימים כדי להצדיקם.²²

¹⁹ שם, פס' 21, 23 לפסק דינו של השופט מזוז.

²⁰ שם, פס' 24–25 לפסק דינו של השופט מזוז.

²¹ שם, פסק דינו של המשנה לנשיאה רובינשטיין.

²² שם, פס' 5–7 לפסק דינה של הנשיאה נאור.

הנשיאה נאור אף הביעה ספקות באשר לפנייה לוועדת החריגים. ועדת החריגים נועדה לטפל במקרים נדירים וייחודיים שקשה לצפותם מראש, ואילו דוגמאות אלו אינן נמנות על הגדרה זו ולכן רצוי להימנע ממצב שבו החריג הופך לכלל. הבחנה זו אף עלולה להוביל לאפליה בתוצאה שדינה להיפסל.²³ עם זאת, מאחר שהעתירה לא הוגשה על ידי עותר שבקשתו סורבה, לא ניתן לפסול את המבחן ומדובר בעתירה היפותטית.²⁴ הנשיאה נאור דחתה את העתירה, אך קראה לרשות לבחון בשנית את מבחני התמיכה ולבצע בהם התאמות נדרשות.²⁵

3. על התקווה החלולה

"אמא התחילה לפנות את השלחן, והדרקון, שכבר היה גדול כמעט כמו אמא, נשכב לו על השטיח בפרוזדור ונרדם. עד שחזר בילי כבר גדל הדרקון כל כך שמלא את כל הפרוזדור, ובילי היה צריך לעבור דרך הסלון כדי להגיע אל אמנו. 'לא ידעתי שדרקונים גדלים כל-כך מהר', אמר בילי. ואמא אמרה בקול תקיף: 'אין דבר כזה!' [...] בצהרים כבר מלא הדרקון את כל הבית. הראש שלו יצא דרך הדלת הקדמית והזנב – דרך הדלת האחורית".²⁶

א. הנמקות השופטים בעניין המרכז הרפורמי בפסיקות נוספות או "דרקון – אין דבר כזה"

פסק הדין בעניין המרכז הרפורמי עוסק באפליה המעדיפה מתן תמיכות למגזר החרדי על פני מגזרים אחרים. משפטית, הנמקות השופטים נשענות על טעמים פרוצדורליים ועל פרשנות מצמצמת למבחן התמיכה. דעת הרוב נמנעת מלעסוק בשאלת האפליה בין המגזרים, תוך מתן פרשנות מצמצמת לסעיף 2 למבחן התמיכה. בהתאם, נקבע שהמבחן לא מפלה שכן הוא מכוון לעודד שילובן של אימהות בשוק התעסוקה, לעומת עידוד תמיכה במשפחות חרדיות ואחרות. השופט מזוז מדגיש בפסק דינו דווקא את המאבק לשוויון בין נשים לגברים, ומתעלם מהעובדה שהסעיף מושא העתירה בנוסחו הנוכחי יכול להוות מכשול להשגת השוויון המיוחל – הן בהתייחס למגזר החרדי, שם הנשים

²³ שם, פס' 8–10 לפסק דינה של הנשיאה נאור.

²⁴ שם, פס' 11 לפסק דינה של הנשיאה נאור.

²⁵ שם, פס' 13 לפסק דינה של הנשיאה נאור.

²⁶ קנט, לעיל ה"ש 1.

”כס משפט חרד”

נושאות בנטל העיקרי לגידול הילדים ואף יוצאות לעבודה,²⁷ והן בהתייחס למגזרים שונים אחרים, שם מבחן התמיכה לא חל, למשל, כשיש עודף רישום.²⁸ פסק דינה של הנשיאה נאור נשען על הטעם הפרוצדורלי כי אין עותר שנמנה על מי מהקבוצות ושבקשתו סורבה.²⁹ גם טענת העותרים כי חל זינוק במספר החרדים היוצאים לעבודה נדחתה על ידי השופט מזוז, מאחר שבעתירה לא נתבקש סעד נגד נוהל ועדות הקבלה. זאת, בהתעלם ממסמכי מדיניות שונים שעליהם הצביעו העותרים. טענות העותרים הנוגעות לשוויון בנטל ולכך שמבחן התמיכה בנוסחו הקודם עודד גברים חרדים לצאת לעבוד לא נדונו לעומקן בפסק הדין. העותרים הצביעו על כך שבהתאם לדוח ועדת טרכטנברג,³⁰ נכון לשנת 2010 שיעור התעסוקה בקרב גברים חרדים עמד על כמחצית (42%) מהשיעור באוכלוסיית הגברים בישראל כולה (80.5%). ועדת טרכטנברג המליצה, בין היתר, להגדיל את התמריץ הכלכלי לשילוב גברים חרדים בתעסוקה באמצעות התמודדות עם סוגיית התמיכות בהם, המשמשת כתמריץ שלילי לשילובם. התמיכות השונות מהוות חסם כלכלי לשילוב החרדים בשוק העבודה, בנוסף לחסמים מקצועיים וחוקיים עמם הם מתמודדים. בהתאם, הוועדה המליצה להחיל את עקרונות ועדת גבאי לעניין מלגות קיום לאברכים גם על התמיכה הניתנת לשיבות בגין התלמידים.³¹ העותרים אף הצביעו על נתונים, המראים כי כבר בשנה הראשונה ליישום התיקון לנוהל נרשם זינוק חד של 70% במספר האבות החרדים העובדים שיש להם ילדים במעונות.³²

העותרים הדגישו שגורמים רבים דנו בהשלכות אי-שילוב הציבור החרדי בתעסוקה ובצורך האמיתי להתייחס למבחן התמיכה ככזה שעוסק בשני בני הזוג.

²⁷ הגם שהנשים במגזר החרדי הן מפרנסות יחידות וממילא נאלצות לצאת לעבודה. העתירה בבג”ץ 3871/15 המרכז הרפורמי לדת ומדינה של התנועה ליהדות מתקדמת (רפורמית) בישראל נ’ ממשלת ישראל, פס’ 43 לעתירה (לא פורסם) (להלן: “העתירה”). יתרה מכך, לדעתי הנשים החרדיות הן למעשה מיעוט בתוך מיעוט, ובקביעת הסדרים שונים בעניינן יש להתייחס אליהן ככאלה. במקרה דנן, לא נראה שהשיקולים שנסובו סביב החזרתו של מבחן התמיכה התייחסו לצרכים הייחודיים להן. להרחבה על מיעוט בתוך מיעוט ראו, למשל: Meital Pinto, *The Right to Culture, the Right to Dispute and the Right to Exclude: A New Perspective on Minorities within Minorities*, 28(4) RATIO JURIS 521, 523–524 (2015).

²⁸ עניין המרכז הרפורמי, לעיל ה”ש 2, פס’ 8 לפסק דינו של השופט מזוז.

²⁹ שם, פס’ 11 לפסק דינה של השופטת נאור.

³⁰ הוועדה לשינוי כלכלי-חברתי דוח הוועדה (2011) 131–130 (להלן: “דוח ועדת טרכטנברג”) ראו <https://hidavrut.gov.il/sites/default/files/%20%D7%A1%D7%95%D7%A4%D7%99.pdf>. העתירה, לעיל ה”ש 27, פס’ 65.

³¹ שם.

³² שם, פס’ 11 וההפניות שם.

העותרים התייחסו בין היתר לדבריה של נגידת בנק ישראל ד"ר קרנית פלוג, שקבעה שהשינויים הדמוגרפיים עלולים להשפיע על הצמיחה העתידית במשק, ושקשירת הסבסוד למעונות יום לשני בני הזוג היא כלי חשוב לעידוד שילוב בתעסוקה.³³ דברים דומים צוינו במחקר של אגף הכלכלן הראשי במשרד האוצר.³⁴ כאמור, טענות אלו לא זכו להתייחסות של ממש בפסק הדין.

קריאה מדוקדקת בפסק הדין חושפת את הטקסט הנחבא בין שורותיו – מאמירות השופטים עולה שלא ניתן לנתק את סעיף 4(ב)(2)(ט) למבחן התמיכה מהשיקול הפוליטי שבבסיסו. הנשיאה נאור ציינה ש"עלול להיווצר הרושם שטיעונה של המדינה נתפר בדיעבד למבחני התמיכה הנוכחיים שנוסחו וגובשו באקלים פוליטי שונה".³⁵ המשנה לנשיאה רובינשטיין מוסיף ש"גם אם נושא זה טבול – על פי תולדותיו – בתנודות המערכת הפוליטית, נראה כי מבחנו המהותי, על פני ציר הזמן, הוא בבדיקה תקופתית של פירות מבחן התמיכה על-ידי המשיבים, באופן שיוזה בהקשר דנא [...] התפתחויות בנושא תעסוקת גברים במגזר החרדי".³⁶

בג"ץ התמודד לאורך השנים עם מקרים שבהם הועלו טענות על אפליה בין המגזר הכללי לחרדי באשר למתן תמיכות. במקרים אלו השיקולים הפוליטיים היו לחלק בלתי-נפרד מנימוקי פסק הדין. כך, למשל, עניין **יקותיאלי**, עסק בהסדר שזיכה אברכים הלומדים בכוללים בתשלום גמלת הבטחת הכנסת מינימום מכוח סעיף תקציבי הכלול בחוקי התקציב. לעומתם, סטודנטים הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה ותלמידים במוסדות דת אחרים, אינם זכאים לתשלום לפי חוק הבטחת הכנסה.³⁷ בפסק הדין נקבע שהסעיף התקציבי פוגע באופן בלתי-מידתי בשוויון, אך השופטים לא הורו על בטלות מידית, אלא מצאו לנכון לדחות את בטלותו לחוק התקציב הבא. צוין שם, שככל

³³ שם, פס' 69; קרנית פלוג "הפריון בישראל – המפתח לעליית רמת החיים – מבט לאחור והסתכלות קדימה" (הרצאה בכנס ה-31 של האגודה הישראלית לכלכלה, מלון דן פנורמה תל-אביב, 1.6.2015) www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Pages/01-06-2015-GovSpeech.aspx.

³⁴ העתירה, לעיל ה"ש 27, פס' 70; אסף גבע "השינויים הדמוגרפיים והשלכותיהם על המצרפים הפיסקליים בשנים 2014–2059" **סקר בנק ישראל** 7, 87, 24–25 (2013) www.mof.gov.il/ChiefEcon/EconomyAndResearch/ArticlesSet/Article_20150518.pdf.

³⁵ עניין **המרכז הרפורמי**, לעיל ה"ש 2, פס' 7 לפסק דינה של הנשיאה נאור. שם, פסק דינו של המשנה לנשיאה רובינשטיין.

³⁷ חוק הבטחת הכנסה, התשמ"א-1980. בג"ץ 4124/00 **יקותיאלי נ' השר לעניני דתות** (פורסם בנבו, 14.6.2010). ראו גם בג"ץ 6741/99 **יקותיאלי נ' שר הפנים**, פ"ד נה(3) 673 (2001), שם נדונה חוקיות תקנה שהתקין שר הפנים. באמצעות תקנה זו הרשות המקומית יכולה להעניק לאברכי כוללים הזוכים לגמלת קצבת הכנסה הנחה מארנונה, לעומת סטודנטים במוסדות השכלה גבוהה שלא זוכים לקבלה.

“כס משפט חרד”

שהמחוקק יבחר לתמוך באברכי כוללים, יהיה עליו לעשות כן נוכח ההנמקות המובאות בפסק הדין.³⁸

בהקשר זה אעיר מספר הערות. ראשית, כאמור, הלכה למעשה בית המשפט העליון לא ביטל את סעיף החוק, אלא התייחס בהכרעתו לחקיקה עתידית. פתרון זה הוצע בעבר בפסיקות שונות שעסקו במתח בין המגזר החרדי לכללי,³⁹ ואני סבורה שהוא מעיד על הקושי של בית המשפט להכריע במקרים אלו כמתחייב מתפקידו. שנית, בפסק הדין של דעת הרוב בעניין **יקותיאלי**, התייחסה הנשיאה דורית בייניש בהרחבה לנסיבות הפוליטיות שסבבו את העתירה, ובכללן לשינויים בתשתית העובדתית-משפטית. כך, למשל התייחסה: לקריטריונים שגיבש המחוקק להפעלת הסעיף התקציבי; לפרשת **גיוס בחורי הישיבות**, אשר מפאת חשיבותה לסוגיה הוחלט להמתין להכרעה בעניינה בטרם הדיון בעתירה; ולקבלת תיקון מס' 33 לחוק הבטחת הכנסה, שקובע שלא תישלל הבטחת הכנסה מהורים יחידים המתחילים ללמוד תואר ראשון.⁴⁰ כמו כן, הנשיאה בייניש התייחסה לתמורות במישור החברתי-ציבורי, ובכללן לבג"ץ **רובינשטיין** שקבע שהסדרי הגיוס לבחורי הישיבות אינם חוקתיים, ושהוביל לחקיקת חוק דחיית שירות שבעקבותיו מספר הולך וגדל של חרדים הופנה לגיוס לצבא או לשירות אזרחי.⁴¹ במקביל, התייחסה הנשיאה לקולות מתוך העולם החרדי הקוראים לצאת ללמוד ולעבוד, והצביעה על עלייה במספר החרדים הלומדים באקדמיה.⁴² כל

³⁸ שם, פס' 52 לפסק דינה של הנשיאה בייניש.

³⁹ ראו, למשל: בג"ץ 6427/02 **התנועה לאיכות השלטון בישראל נ' הכנסת** (פורסם בנבו, 11.5.2006) (להלן: פרשת **גיוס בחורי הישיבות**) שעסק בגיוס בחורי הישיבות לצה"ל; דנג"ץ 4128/00 **מנכ"ל משרד ראש-הממשלה נ' הופמן** (פורסם בנבו, 6.4.2003) שעסק במאבקן של נשות הכותל להתפלל כדרכן על רחבת הכותל. לסקירת ההליכים במקרה זה, הרקע להם ותוצאותיהם, ראו פרנסס רדאי "תביעה לשוויון בהגדרת הזהות הדתית: מקרה נשות הכותל – סאגה בבית המשפט העליון" **המשפט** יג 401 (2008); בג"ץ 746/07 **רגן נ' משרד התחבורה** (פורסם בנבו, 5.1.2011), שעסק בהפרדה שנכפתה על נשים בתחבורה ציבורית, שבמסגרתה נשים נאלצות לשבת בספסלי האוטובוס האחוריים בלבד.

⁴⁰ חוק הבטחת הכנסה (תיקון מס' 33) התשס"ח–2008, ס"ח 2170.

⁴¹ בג"ץ 3627/97 **רובינשטיין נ' שר הביטחון**, פ"ד נב(5) 481 (1998). להרחבה על הביקורת השיפוטית וההנמקה המשפטית העולה מפסק דין זה ראו יוסי נחושתן "איז גיוס בחורי הישיבות – סיפורה של ביקורת שיפוטית – בעקבות בג"ץ 3267/97 רובינשטיין נ' שר הביטחון" **המשפט** ו 183 (2001).

⁴² עניין **יקותיאלי**, לעיל ה"ש 37, פס' 6–9 לפסק דינה של הנשיאה בייניש.

אלו הובילו לכך שבירור העתירה נמשך כעשור – המתנה שפגעה בציפייה הלגיטימית של העותרים לקבלת סעד בתוך זמן סביר.⁴³

דוגמה נוספת למציאות הפוליטית המורכבת, ניתן לראות בעניין **התאחדות הסטודנטים**.⁴⁴ בפסק דינו ציין השופט (כתוארו אז) רובינשטיין "שהועדה והממשלה פועלות במסגרת אילוצים פוליטיים בני הזמן, ועל כן המקום הניתן לשיקולי שיוון עלול להיות לא מלא דיו".⁴⁵ בהמשך, ציין שתכלית הסעיף שנדונה בעתירה זהה לזו שנדונה בעניין **יקותיאלי**. לכן רמז, שיכול שהתכלית שעליה הצהיר המחוקק אינה אלא מס שפתיים, שמטרתו לעקוף את שנקבע בעניין **יקותיאלי**. עם זאת, יכול שמדובר בתכלית אמיתית, אך הכלי שנקבע למימושה אינו משרת אותה.⁴⁶ אמנם, השופט רובינשטיין לא הכריע מה מבין האפשרויות היא הנכונה, אך דבריו מעלים תחושה משל בית המשפט היה סזיפוס שנאלץ לגלגל את האבן במעלה ההר פעם אחר פעם, כששוב מוגשת עתירה שעל פניו הוכרעה זה מכבר. תחושה זו מייאשת משהו.

טרם אדון במשפט ככלי לשינוי חברתי בסוגיות מעין אלה, אציע זווית נוספת לבחינת השפעת הפוליטיקה על הסוגיה. כאמור, דוח ועדת טרכטנברג עמד על החסמים העומדים בפני גברים חרדים להשתלב במערך התעסוקה ובכללם על החסם הכלכלי. כיום, נוכח הקצבאות הרבות שלהן הם זוכים, ובכללן הנחות בארנונה, הבטחת הכנסה ותמיכות שניתנות על ידי הכולל, דומה כי העבודה אינה משתלמת מזווית הראייה של הגברים החרדים. במובן זה, פעולתן של המפלגות הפוליטיות להותיר את התמיכות השונות על כנן באמצעות הסכמים קואליציוניים, מהווה מלכודת עוני המונעת את שיפור רווחתה של האוכלוסייה החרדית כולה.⁴⁷

יתרה מכך, אי-שילובם של גברים חרדים משמר את הפיסתם הסטריאוטיפית, שלא לומר האנטישמית והסקסיסטית, כגלותיים וכ"נשיים" לעומת הגברים באוכלוסייה

⁴³ שם. לצערי, כידוע גם סוגיית גיוס בחורי הישיבות לא באה על פתרונה. לסקירה של המצב המשפטי ראו "הצעת חוק שירות ביטחון (תיקון מס' 21), התשע"ו–2015 (חוות דעת של היועצת המשפטית לוועדת החוץ והביטחון, 18.11.2015) main.knesset.gov.il/Activity/committees/ForeignAffairs/LegislationDocs/SecurityService21_5.pdf.

⁴⁴ בג"ץ 616/11 התאחדות הסטודנטים בישראל נ' ממשלת ישראל (פורסם בנבו, 25.5.2014) (להלן: עניין **התאחדות הסטודנטים**). בג"ץ זה עסק בהחלטת ממשלה שעניינה תשלום מלגת לימודים לאברכי כוללים והשתלבותם בתעסוקה.

⁴⁵ שם, פס' מד לפסק דינו של השופט (כתוארו אז) רובינשטיין.

⁴⁶ שם, פס' נה–נז לפסק דינו של השופט (כתוארו אז) רובינשטיין.

⁴⁷ דוח ועדת טרכטנברג, לעיל ה"ש 30, שם.

”כס משפט חרד”

הכללית.⁴⁸ כך נשמר השסע התרבותי-חברתי, והחברה הישראלית לא זוכה לאיחוי גם בתוך המגזר היהודי.⁴⁹ תוכניות שונות שיצרו מעצבי מדיניות למען האוכלוסייה החרדית, בשים לב להיותה קבוצה ייחודית מובחנת שאורח חייה שונה מזווית ראייה רב-תרבותית, דווקא הצליחו להביא לעלייה במספר החרדים המועסקים או הפונים למסלולי הכשרה מקצועית, ולירידה בגילם של הפונים. אולם, מטרת-העל לשלבם בשוק התעסוקה הכללי טרם הושגה.⁵⁰

ב. התקווה? מגבלות המשפט ככלי לשינוי חברתי

נראה כי פסיקות שעניינן השסע בין הציבור החרדי לכללי, מתמודדות עם סוגיות מורכבות ומהוות מעין שמיכת טלאים, אשר ממש כאותו דרקון, הולכת ומתרחבת. מעבר למורכבותן של הסוגיות האמורות או כחלק מהן, בית המשפט מתמודד עם שיקולים פוליטיים ומתחים רב-תרבותיים בחברה הישראלית. הטיפול המשפטי בפסיקות אלה הוא ארעי, ומטפל בסימפטום ולא במחלה. כאמור, פעמים נאלצים העותרים לשוב לבית המשפט לאחר תיקון סעיף חוק כזה או אחר, ופעמים העותרים

⁴⁸ מייסדי התנועה הציונית נחשפו לשיח האנטישמי שייחס לגבר היהודי תכונות גוף ואופי נשיות ובמידה רבה, אימצו אותו. משכך, כשביקשו לייצר לאומיות יהודית חדשה עשו שימוש רב באמצעות הנגדה ליהודי הגלותי ”הנשי”. לפי ליבמן עפאים פסקי הדין המאוחרים שעוסקים בגיוס בחורי הישיבות מגנים על תפיסה זו של הגבריות הציונית החדשה. אתי ליבמן עפאים ”פמיניזם, גברים וגבריות – קריאת פסקי הדין בעניין גיוס בחורי הישיבות באמצעות תאוריות של גבריות” **המשפט** טז 343, 367–373 (2011).

⁴⁹ דני גוטווין ”הדיאלקטיקה של כשל השוויון: השמאל הישראלי בין נאו-ליברליזם לסוציאלי-דמוקרטיה” **מקרום** 30 3 (2002). להרחבה על אופנים שונים של פילוג החברה בישראל ראו ישי בלנק ”איים של פלורליזם: היפרדות ושילוב בין דתיים וחילונים בישראל” **דין ודברים** ו 85 (2011). בלנק טוען שמדינת ישראל מעודדת היפרדות בין חרדים לחילונים באמצעות מדיניות של הקצאת קרקעות ייעודיות לחרדים, ובאמצעות תמריצים שונים שניתנים על ידי השלטון המקומי ליצירת מרחבי מגורים נפרדים.

⁵⁰ גלעד מלאך **הסדריות חדשה: אסטרטגיות של מדיניות ציבורית ביחס לחרדים** 158–194 (חיבור לשם קבלת תואר ”דוקטור לפילוסופיה”, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2013) www.public-policy.huji.ac.il/upload/PDFphotos/disertatziaGilad.pdf. מנגד, התופעה המדיאגה של הדרת נשים מהמרחב הציבורי הולכת ומתפשטת במחוזותינו. ראו ”פעילות משרד המשפטים למניעת תופעת הדרת הנשים מן המרחב הציבורי – סיכום שנת הפעילות שנת 2016” (משרד המשפטים – מחלקת ייעוץ וחקיקה, 2017) www.justice.gov.il/Publications/News/Documents/WomenExclusion.pdf.

ממתנינים שנים רבות לקבלת הכרעה. הלכה למעשה, מדובר במאבק פוליטי ותרבותי על דמותה של המדינה.⁵¹

בספרו "התקווה החלולה" מתייחס רוזנברג לשני סוגי בית משפט: לבית משפט דינמי, שמגן על זכויות מיעוטים ועל חירויות הפרט מפני הרשויות, ולבית משפט מוגבל, אשר פועל תחת אילוצים ושאינו יכול להוביל לתוצאות משמעותיות. לגישת רוזנברג שני המודלים אינם שלמים, וכדי לחולל שינוי חברתי יש להכיר במגבלות ובתנאים של המודלים כדי לייצר שינוי.⁵² מצד אחד, מגבלות בית המשפט נובעות, בין היתר, מהתפיסה השלטת שתפקידו להתייחס לדין הקיים ולא לייצר דין חדש, תפיסה הממזערת את יכולתו לקבוע או לבצע רפורמה מקיפה. מן הצד האחר, בית המשפט הדינמי חף מאינטרסים אלקטורליים או כלכליים, והוא יכול לבצע שינוי למול כוחות ביורוקרטיים חזקים. כדי להתמודד עם הקושי של בית המשפט לייצר מדיניות סדורה, באפשרותו ליצור מנגנוני אכיפה ופיקוח. המציאות מצויה אי שם באמצע, שכן ניתן להצביע על מקרים שבהם מתקיימים התנאים לשינוי חברתי, ועל מקרים שבהם לא מתקיימים התנאים. לגישת רוזנברג, כדי להביא לשינוי חברתי על פעולת בית המשפט לקבל תמיכה ציבורית ופוליטית, ולהיבלם על ידי חסמים מוסדיים הנתפסים כאינטרסנטיים.⁵³ לא ניתן לומר שהשינוי שבית המשפט מבקש לייצר בענייננו, עומד בתנאים אלו.

בהקשר זה מעניין לציין גם את גישתה של גביון. לטעמה המסקנה אינה מחייבת בית משפט שמרני, אך על החלטותיו של בית המשפט להבחין בין יעדים ניתנים וראויים להשגה באמצעות החלטות שיפוטיות ליעדים שייצרו תנאים שיעודדו את מקבלי החלטות לאמצעם. בהקשר זה יש הבדל בין תמיכה שיפוטית ליעד שאימץ המחוקק, לאכיפת היעד על מערכת פוליטית וחברתית שמתנגדת לו. פרשנות מרחיבה לזכויות אדם, שמטרתה לשנות סדרי עולם ועומדת בניגוד לעמדת חלקים רבים בציבור ואליטות פוליטיות, עלולה להכשיל תהליך של שינוי חברתי ואף את יכולתו של בית המשפט לפעול כשיש מחלוקת ערכיות.⁵⁴

בין המגבלות שרוזנברג מונה נכללים גם שיקולים פנימיים שנוגעים לאתוס השיפוטי, כמו דוקטרינת זכות העמידה. בהקשר זה מציינת גביון לגבי מדינת ישראל,

⁵¹ דוגמה מעניינת לכך היא המאבקים הפוליטיים שנגעו לאי-הכללת הזכות לשוויון כחלק מחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו, על רקע לחצים פוליטיים מצד מפלגות דתיות. ראו יהודית קרפ "חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו – ביוגרפיה של מאבקי כוח" **משפט וממשל** א 323, 361–347 (1993).

⁵² גביון, לעיל ה"ש 9, בעמ' 18–19.

⁵³ גביון, לעיל ה"ש 9; ROSENBERG, לעיל ה"ש 9, בעמ' 30–31.

⁵⁴ גביון, לעיל ה"ש 9, בעמ' 23.

”כס משפט חרד”

שמגבלות אלו נחלשו שיטתית.⁵⁵ לגישת גביון, תרומת בית המשפט לשינוי חברתי גדולה יותר כשיש תמיכה במערכות הפוליטיות. בנושאי דת ומדינה ההצלחה מוגבלת יותר, מאחר שיש התנגדות בולטת בדמות תגובת-נגד (כגון חקיקת חוקים עוקפי בג”ץ).⁵⁶

לטעמי, דיון זה מצביע על כך שמקרים מעין אלה צריכים למצוא את פתרונם שלא באמצעות בית המשפט. זה האחרון עומד ממילא חסר אונים מול התנודות הפוליטיות והחברתיות השונות. הפתרון מצוי אפוא אצל מעצבי המדיניות, ואלה אכן הצליחו במידה מסוימת לייצר שינוי חברתי ותודעתי בקרב האוכלוסייה החרדית. כמובן, איני מבטלת את התמורות שחלו בעקבות פסיקות בית המשפט העליון, למשל, בדיון הציבורי והמשפטי שהתעורר בעקבות פסקי הדין שניתנו בעניין גיוס בחורי הישיבות.⁵⁷ עם זאת, אני סבורה שיש לשקול היטב את ”תג המחיר” המוצמד להן מבחינת הלגיטימיות הציבורית שלו.⁵⁸ אם כן, אין להתפלא שהנמקות השופטים מעלות את האפשרות שהם עצמם מיואשים מההתדיינויות הבלתי-פוסקות אשר אינן מגיעות לפתרון מספק וכוללני,⁵⁹ ולא מן הנמנע שזו הסיבה לדחיית העתירה כולה ולדחיית טענת האפליה בפרט.

4. סיכום

”איך זה קרה? שאל אבא ביקסבי. ‘זה בגלל הדרקון’, אמר בילי. ‘אין דבר כמו...’ התחילה אמא להגיד. ‘יש דרקון’, התעקש בילי, ‘דרקון גדול מאוד!’”

⁵⁵ שם, בעמ' 28. בעניין **המרכז הרפורמי העתירה שעמדה בפני בית המשפט הייתה תאורטית, ולשיטת הנשיאה נאור זהו גם הנימוק העיקרי לדחייתה.**

⁵⁶ שם. ראו, למשל: דיון בסוגיה בעניין **התאחדות הסטודנטים**, לעיל ה"ש 44–46.

⁵⁷ להרחבה ראו לעיל ה"ש 39, 43.

⁵⁸ ראו למשל: גביון, לעיל ה"ש 9, בעמ' 25.

⁵⁹ ראו דבריו של השופט (כתוארו אז) רובינשטיין: ”בבוקר היום בו תמה כתיבתה של חוות דעתי הגיע לבית הכנסת בו אני מתפלל יום יום, שהזכרתיו גם בפסקה כ"ה לבג"ץ 6298/07 רסלר, בחור חרדי צעיר ופנה בקול נרגש אל המתפללים. לדבריו, הוא עומד להינשא ואין בידי אביו לסייע לו, ואין באפשרותו אף לרכוש בגדים חדשים לחופה. אחד המתפללים, שאינו מן הקמצנים, התריס כנגדו – 'אולי תלך לעבוד?' מי שנתן נתן, אך התמונה העגומה, של צעיר בריא המקים בית ללא מקצוע וללא פרוטה לפרטה, נותרה בזכרוני". ראו עניין **התאחדות הסטודנטים**, לעיל ה"ש 44, פס' פב לפסק דינו של השופט (כתוארו אז) רובינשטיין.

ולטף לדרקון את הראש. הדרקון כשכש בזנב מרב שמחה. ואז, עוד יותר מהר משגדל, נעשה הדרקון יותר ויותר קטן.⁶⁰

בילדותי אהבתי לקרוא את הסיפור על בילי ביקסבי והדרקון. אהבתי שהדרקון גדל וגדל, וברגע שמכירים בו הוא מיד חוזר לגודלו הטבעי. לצערי, מציאות החיים הישראלית הקוטבית, אינה פשוטה כמו סיפור ילדים זה. פסיקות רבות עברו תחת ידיו של בית המשפט בכל הנוגע לאפליה בין הציבור החרדי לכללי בכל הנוגע לשוויון בנטל. עניין המרכז הרפורמי עוסק גם הוא בסוגיה זו, אך טענת האפליה בין האוכלוסייה החרדית לכללית לא נוכחת בנימוקי השופטים. בית המשפט דוחה את העתירה בנסיבות הפוליטיות המתוארות ובגינן. למעשה, נראה שבית המשפט נסוג מתפקידו כמחולל שינוי חברתי. והרי, מדובר בתפקיד מתיש שבו על בית המשפט להתריע לכל עבר: "דרקון, דרקון! ללא עונה. התעלמות, כפי שראינו, לא תועיל.

הפתרון מצוי הן אצל מעצבי מדיניות והן בשינוי תודעתי חברתי המחלחל "מלמטה". כפי שמציינת גביון, המשפט הוא רק כלי אחד מני רבים.⁶¹ במקרים שבהם מתרחש שינוי כזה שמתבטא בהתעוררות חברתית, בית המשפט אכן מגיב לתמורות אלו. דוגמה מובהקת ליחסי הגומלין בין אקטיביזם חברתי לבית המשפט, ניתן למצוא בהתפתחות שהובילה לפסיקה שהכירה בזכות החוקתית לנישואין של בני אותו מין בארצות-הברית.⁶² בישראל, ניתן להתייחס לבג"ץ בעניין מתווה הגז ככזה שהגיב להתעוררות החברתית הגוברת.⁶³ לצערי, שינוי שכזה לא נראה סביר בכל הנוגע לסוגיית השוויון בנטל התעסוקתי. ברוח ועדת טרכטנברג צוין:

"מקומה של הקהילה החרדית במדינת ישראל הנו ללא ספק אחד הנושאים הרגישים והמורכבים ביותר איתו מתמודדת החברה הישראלית. התמודדות זו מהווה אבן בוחן ליכולתנו מחד להבטיח ולכבד את אופיו המיוחד של כל מגזר בפסיפס החברתי-תרבותי בו נחננו, ומאידך לשלב את כל המגזרים בעשייה המשקית והלאומית. המגזר החרדי מונה כיום כ- 8% מסך האוכלוסייה בישראל וגדל בקצב מהיר,

⁶⁰ קנט, לעיל ה"ש 1.

⁶¹ גביון, לעיל ה"ש 9, בעמ' 29.

⁶² Obergefell v. Hodges, 576 U.S. (2015); להרחבה בסוגיית נישואי בני אותו מין ראו גביון, לעיל ה"ש 9, בעמ' 20-23; ROSENBERG; לעיל ה"ש 9, בפרקים 12-14, שם הוא מנתח את ההחלטות השיפוטיות בהתאם לתזה המוצעת על ידיו.

⁶³ בג"ץ 4374/15 התנועה למען איכות השלטון בישראל נ' ממשלת ישראל (פורסם בנבו, 27.3.2016); רוני זינגר, ליאור גוטמן ושאול אמסטרדמסקי "איתן כבל על ביטול מתווה הגז: ניצחון גדול לאזרחי ישראל" כלכליסט 27.3.2016 www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3684527,00.html

”כס משפט חרד”

כך שמצבו הכלכלי-חברתי ועתידו משליך לא רק על עצמו אלא על המשק והחברה בכללותם. מכאן החשיבות והדחיפות להבין היטב את מכלול הבעיות העומדות בפני השתלבותו של המגזר החרדי בעשייה המשקית והכלל חברתית, ולהתוות בהתאם דרכי פעולה נאותים.”⁶⁴

69 שנים לאחר הקמת המדינה אנו מצויים בתקופה חברתית-פוליטית טעונה להחריד. לקחי העבר מונחים לפתחנו, אך אנו מסיטים מבטנו הלאה ביראה. מסרבים להישיר מבט לדרקון שבחדר. אם לא נמצא את הדרך לחיות באמת בשלום עם עצמנו, תקוותנו זו תהפוך לחלולה. עלינו המלאכה למוצאה.

⁶⁴ דוח ועדת טרכטנברג, לעיל ה”ש 30, בעמ’ 38.